Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

9

2023

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja

ISSN: 2992-8982

1931 TDIU TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Elektron nashr. 464 sahifa, 30-sentyabr, 2023-yil.

Bosh muharrir:
Sharipov Qo'ng'irotboy Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:
Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:
Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Toshkulov Abduqodir Hamidovich, i.f.d., prof., O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar, fan, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va sport masalalari bo'yicha maslahatchisi o'rinbosari
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Sharipov Qo'ng'irotboy Avazimbetovich, t.f.d., prof., TDIU rektori
Oblamuradov Narzulla Naimovich, i.f.n., dots., O'zR Tabiat resurslari vaziri o'rinbosari
Djumaniyazov Maqsud Allanazarovich, Qoraqalpog'iston Respublikasi Tabiat resurslari qo'mitasi raisi
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Eshov Mansur Po'latovich, i.f.d., prof., TDIU Akademik faoliyat bo'yicha prorektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Maqsud Abdullayevich, p.f.d., prof., TDIU Moliya-iqtisod ishlari bo'yicha prorektori
Karimov Norboy G'aniyevich, i.f.d., prof., TDIU huzuridagi PKQTMO tarmoq markazi direktori
Hakimov Nazar Hakimovich, f.f.d. TDIU profesor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU Marketing kafedrasi professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., prof., Atrof-muhit va tabiatni muhofaza qilish texnologiyalari ilmiy-tadqiqot instituti
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., Toshkent arxitektura-qurilish universiteti katta o'qituvchisi
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktaranti
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU Ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar departamenti rahbari
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU huzuridagi Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq Markazi xorijiy hamkorlik bo'yicha mutaxassis

Ekspertlar kengashi:
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Imomqulov To'lqin Burxonovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ
Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

Jurnalning ilmiyligi:

"Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.

MUNDARIJA

Ichki turizmni rivojlanlantirishda davlatning o‘rni 7
Dehqonov Burxon Rustamovich, tayanch doktorant

Qishloq xo‘jaligida sug‘orish tizimlari boshqaruvini rivojlantirish yo‘llari 11
Mirjamilova Hulkar Nurali qizi, assistent

Yangi O‘zbekiston sharoitida o‘simliklar karantini tizimi faoliyatini takomillashtirish va iqtisodiy samaradorligini oshirish 15
Alimov Murodkosim Achilovich, mustaqil izlanuvchi

“Yashil iqtisodiyot”da energetika sohasini investitsion holatining statistik tahlili 20
Umarov Faxriddin Umar o‘g‘li, katta o‘qituvchi

Yoqilg‘i-energetika korxonalari moliyaviy barqarorligini ta’minlashda investitsion faoliyatning ahamiyati 26
Ergashev Muhibbek Aslam o‘g‘li, mustaqil izlanuvchi

Tog‘li hududlarda turizm biznesining rivojlanishi 31
Abduvakil Alimov Komil o‘g‘li, tayanch doktorant

Ta’lim turizmining nazariy asoslari va O‘zbekistondagi tendensiyalari 38
Maxmudova Nodira O‘ktamovna, tayanch doktorant

Turizmga innovatsion texnologiyalarni joriy qilish shart sharoitlari 43
Po‘latov Ma’murjon Murodjon o‘g‘li, tayanch doktorant

Mintaqaviy investitsion loyihalarning jozibadorligi tahlillari masalalari 46
Davlyatshayev Akmal Ashurmamatovich, dotsent, i. f. n.

Yashil iqtisodiyotning tijorat banklaridagi ahamiyati va ularning raqamlashuvi 51
Maxmudova Muxlisa Qodirjon qizi, dotsent, PhD

Turizmni rivojlantirishda “Tourism 4.0” konsepsiyasini joriy etish masalalari 57
Yuldasheva Dilnoza Ulug‘bekovna, mustaqil tadqiqotchi

Davlat tomonidan qishloq xo‘jaligini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish 62
Ollokulova Feruza Mansurovna, PhD; **Jabborov Jahongir Abduvohid o‘g‘li,** magistrant

Перспективные направления “Зелёной химии” для Республики Узбекистан 66
Султанходжаев Бахтиёр Забихуллаевич

O‘zbekistonda transport va logistika sohasini rivojlantirish strategiyasi 73
Usmonov Botir, magistr

Hududlarda investitsion faollikni oshirishga qaratilgan mexanizmni takomillashtirish 78
Sunatullayeva Shaxnoza Xurshid qizi, tayanch doktorant

Qurilish tarmoqlarida boshqaruv faoliyatining iqtisodiy ko‘rsatkichlari tahlili 82
Mirsodiqov Abdulla Tursunaliyevich, PhD

Connection between interest rate on loans, cash flow and turnover of funds 87
Sharbat Abdullaeva, Professor; Sardor Abdullaev, the applicant

Econometric Analysis of the Impact of IPO on the Market Capitalization of Companies 92
Shakhzod Saydullaev, PhD.

Davlat xaridlarini takomillashtirishda byudjet mablag‘laridan samarali foydalanishning mohiyati va zarurligi 101
Raximjonov Kamronbek Ilxomjon o‘g‘li, mustaqil tadqiqotchi

O‘zbekistonda to‘lov tizimining raqamli transformatsiyasining o‘ziga xos xususiyatlari 105
Otamurodov Shavkat Nusratillayevich, i. f. d. (DSc); **Eshqulova Nasiba Normo‘minovna,** o‘qituvchi

Tijorat banki xizmatlarida ta’lim kreditining o‘rni va uni takomillashtirish masalalari 110
Eldor Uskanov, mustaqil tadqiqotchi

Korxonaning strategik boshqaruvini takomillashtirish 114
Maxmudov Nosir Maxmudovich, professor; **Elmurodov Faxriddin Farxodovich,** magistratura tinglovchisi

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Respublikada kichik biznesni moliya-kredit mexanizmlari orqali qo'llab-quvvatlash masalalari 120
Ergashev Otamurod Toshtemirovich, PhD

Mulk iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda muammo va yechimlar 125
Ermatov Musojalil Komilovich, kafedrasi dotsenti v. b.; **Abdunazarov Oybek Abdumutalibovich,** katta o'qituvchi

Using intelligent and decision support systems for developing University Curriculum: semi-automated need analysis approach 132
Abduraxmanov Zafar Batirovich; Ikromov Sayidolim Ismoilovich

Challenges of Developing a Competitive Environment in the Context of Economic Liberalization 138
Akobirova Nodira Najmiddin qizi, asisstent

Topical Issues of the Development of Recreational-Tourist and Military-Recreational Activities 141
Alimova Guzal Alisherovna, PhD in economics, docent

Kreditlash jarayonlarida xulq-atvor iqtisodiyoti omilini joriy etish istiqbollari 146
Jo'rayeva Sevara Zakirovna, mustaqil izlanuvchi (PhD)

Portfelli xorijiy investitsiyalarning milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi roli 152
Kamilova Iroda Xusnitdinovna, PhD

Exploring the Ethical Dimensions of Artificial Intelligence in Advancing Human Rights and Sustainability 156
Matkarimova Gulchekhra Abdusamatovna, Professor

Tijorat banklarida muammoli kreditlar bilan ishlashning nazariy asoslari 163
Maxmudov Rahimjon Xamid o'g'li, mustaqil izlanuvchi

Barqaror iqtisodiy o'sishga yalpi talab va yalpi taklif omillarining ta'siri 170
Nabiyev Ulug'bek Mirodiljon o'g'li, tayanch doktorant

The potential advantages of implementing the Total Quality Education Management (TQEM) concept 175
Otakulov Makhamadjon, PhD

Kichik yashil biznesni yanada rivojlanitirish imkoniyatlari 181
Raximova Kizlarxon Ne'matjon qizi

Jamg'armalar investitsiyalar manbasi sifatida 185
Sadikova Ra'no Abdullayevna, i. f. n., dots.

Davlat moliyasining moddiy asosini oshirish orqali iqtisodiy o'sishga erishish 188
Shamsiyev Shuxrat Sayfutdin o'g'li, mustaqil izlanuvchi

Aholi turmush darajasini oshirishda ijtimoiy himoyaning o'rni 191
Sherjonov Sherjon Alijan o'g'li, mustaqil izlanuvchi

Xo'jalik yurituvchi subyektlar to'lov qobiliyatini aniqlashning nazariy-uslubiy masalalari 196
Adashaliyev Baxtiyorjon Valisher o'g'li, dekan o'rinbosari

Kichik sanoat zonalari faoliyatini samarali boshqarish tamoyillari 203
Shodmonqulov Kamoliddin Murodillayevich, dotsent; **Adilbekov Allayar Anvarbekovich,** magistrant

Aholini ijtimoiy himoya qilishda pensiya va ijtimoiy nafaqalarning o'rni 206
Aliyev Ma'ruf Komiljon o'g'li, mustaqil izlanuvchisi

Использование методов управления для повышения эффективности производства на предприятиях 212
Алиева Надирахон Абдумаликовна, PhD. доц.; **Тлеумуратова Мадинабону Дилмурат кизи,** ст. 3-курса

Korxonalar moliyaviy barqarorligini ta'minlash mexanizmini takomillashtirish 217
Z. G. Allaberganov, kafedra dotsenti

Davlat fiskal (byudjet-soliq) siyosatining aholi bandligiga ta'siri va uni takomillashtirish 222
Asatullayev Xurshid Sunatullayevich, i. f. n., professor

O'zbekistonda iqtisodiyot tarmoqlariga raqamli iqtisodiyotni shakllantirish omillari 228
Axmedova Yulduz Sunatullayevna, kafedra o'qituvchisi

Moliyaviy risklarni baholash usullari, boshqaruvdagi yondashuvlari 232
Baymuratova Gulirayxon Tursunbayevna, kafedra dotsenti

Sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda biznes jarayonlarini boshqarish . 236
Baxriyev Dilshod Rizvonkulovich, mustaqil izlanuvchi

Tijorat banklarida investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning ekonometrik modellashtirish ko'rsatkichlari 242
Berdiyev Akram O'ktamovich, mustaqil izlanuvchi

Innovatsion muhitni shakllanishi va rivojlanishida investitsiyaning zarurligi 253
Bobobekov Ergash Abdumalikovich

Meva-sabzavotchilik klasterlarida yashil moliyalashtirishning nazariy asoslari va xususiyatlari 258
Botirov Erkinjon Xayitovich, kafedra dotsenti

O'zbekiston Respublikasida xorijiy investitsiyalarni jalb etish orqali investitsion salohiyatni oshirish 263
G'aybullayev Odil Baxtiyarovich, kafedra dotsenti v. b.

Tadbirkorlik subyektlarining innovatsion loyihalarini moliyalashtirishni qo'llab-quvvatlash mexanizmini takomillashtirish 269
Jubanova Bayramgul Aymuratovna, PhD

Soliq ma'muriyatchiligi va uni raqamlashtirishni ekspert baholash yo'llari 272
Ibragimov Boburshoh Bohodir o'g'li, i. f. d. (PhD), doktorant (DSc)

Xalqaro standartlarga muvofiq buxgalteriya autsorserlari tomonidan moliyaviy hisobotlarni transformatsiya qilishni takomillashtirish 278
Islomov Alisher Baxtiyor o'g'li, mustaqil izlanuvchi

O'zbekistonda moliyaviy hisob va hisobotni MHXSlariga transformatsiya qilishda asosiy vositalar hisobini tashkil etish masalalari 284
Qurbonova Shaxrinoz, tayanch doktorant

Yerlarning degradatsiyaga uchrashi va oldini olish bo'yicha chora-tadbirlar 288
Mamanazarova Nasiba Jo'rayevna, kafedra doktoranti

Davlat sektorida ichki auditni tashkil etish xususiyatlari 292
Mamirjon Jalollidinov, mustaqil izlanuvchi

Финансирование акционерных общества через рынок капитала 297
Муминов Шохжахон Суюнович, ассистент кафедра

Необходимость развития предпринимательской и страховой деятельности риски на рынке Узбекистана 302
Муятдинов Махмуд Жалелович, независимый исследователь

Инвестиционная привлекательность как фактор экономического развития страны 307
Назарова Гузал Баходировна

Tijorat banklarida kreditlash jarayonlarini takomillashtirish masalalari 312
Nozima Abdullayeva, mustaqil tadqiqotchi

Tijorat banklarining xizmatlar sohasini kreditlash amaliyotiga ta'sir etuvchi omillarning ekonometrik tahlili 316
Nurmuxammedov Abdijabbar Yunusovich, kafedra dotsenti v. b.

Современное решение, которое положительно влияет на логистические услуги и резко снижает смертность на перекрестках 326
Тажимуратов Умид Рузматович, Бахриев Иброхим Исометдинович, кандидат медицинских наук, доцент; **Жуманиёзов Эркин Худойбергонович,** кандидат медицинских наук, доцент; **Тажимуратов Рузмат Отажанович,** кандидат медицинских наук, **Тажимуратов Абдусами Умид угли,** ученик 10 класса

O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarida dividend siyosati va tendensiyalari tahlili 333
Temirov Abdulaziz Alimjanovich, kafedra dotsenti, i. f. n.

Современное состояние инвестиционного потенциала Республики Узбекистан 339
Топилдиев Соҳибжон Раҳимжонович, DSc; **Одилова Дилноза Барнаевна,** PhD

Portfelli xorijiy investitsiyalarni milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi roli 345
Tosheva Ziroat Aliqul qizi

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Kichik biznes subyektlarida raqamli texnologiyalardan foydalanishning ilmiy-nazariy jihatlari 349
To'rayeva Nafisa Odilovna, mustaqil izlanuvchi

О достижениях Узбекистана в реализации национальных целей и задач устойчивого развития 355
Турсун Мухитович Ахмедов, и. ф. д., проф.; **Гавхар Рустамовна Хидирова,** докторант, и. ф. ф. д., доц.

Влияние корпоративного управления в зеленой экономике 359
Уринов Бобур Насиллоевич, заведующий кафедрой

Ko'chmas mulkni soliqqa tortishning o'ziga xos xususiyatlari 366
Fayziyev Farrux Abdullaxojayevich, kafedra dotsenti

Transport tizimi iqtisodiy rivojlantirish yo'nalishlari 374
Fayzullayev Javlonbek Sultonovich, DSc.

Oliy ta'lim muassasalarida byudjet mablag'laridan samarali foydalanishning ayrim fundamental masalalari 382
Xayriddinov Sh. B., mustaqil izlanuvchi

Xalqaro raqamli valyuta bozorini rivojlantirish istiqbollari 385
Xolov Nabijon Qaxramonovich, PhD.

Nodavlat notijorat tashkilotlarning rivojlanishi va hozirgi shart-sharoitlari 391
Xusanov Otabek Nishonovich, PhD, mustaqil izlanuvchi

Banklarining aktivlarini daromadliligini oshirish yo'llari 396
Elbusinova Umida Xamidullayevna, kafedra dotsenti

Особенности методики проведения аудита затрат на производство 401
Хилола Икрамова Ровшан кизи, базовый докторант

Ta'lim islohotlarining ma'naviyatdagi o'rni 407
Bekdavlat Aliyev

O'zbekistonda tijorat banklari emission operatsiyalarining dolzarb masalalari 412
O'ktamova Nozima Narzulla qizi, kafedra dotsenti

Moliyaviy barqarorligi tushunchasining konseptual mohiyati, turlari va asosiy tavsiflari 416
Eshquvatov Aziz Baxtiyorovich, mustaqil izlanuvchi

XX asr jadid ma'rifatparvarlari Abdurahmon Toshkandiy va Abdulla Avloniy axloqiy konsepsiyalaridagi umumiylik va xususiylik 420
Abrorxon Asatulloyev Asatulloyevich, falsafa fanlari doktori (PhD)

Yer resurslaridan foydalanishning iqtisodiy va huquqiy asoslari 424
Abdurahmanova Muqaddas Toxtasinovna

Стратегии привлечения иностранных инвестиций для содействия устойчивому экономическому росту в Республике Узбекистан с акцентом на инициативы зеленого развития 431
Нилуфар Зикируллаева Дилмуродовна, аспирант

Bank tizimi barqarorligini oshirishda kredit risklarining ahamiyati va ularni kamaytirish yo'llari 440
Xolmamatov Farhodjon Kubayevich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori, professor

Baholash faoliyatini rivojlantirish yo'nalishlari va uning huquqiy asoslari 446
Bobirjon Aktamov, mustaqil tadqiqotchi

Suv resurslaridan foydalanishni iqtisodiy boshqarish samaradorligini kompleks baholash uslubiyoti 454
Axmedov Sayfullo Normatovich, t. f. n., mustaqil tadqiqotchi

Oliy ta'lim muassasalarida ilmiy-tadqiqot faoliyatini boshqarishni takomillashtirish metodologiyasini ishlab chiqish 459
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li

TIJORAT BANKLARIDA KREDITLASH JARAYONLARINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Nozima Abdullayeva
Toshkent moliya instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada tijorat banklarida kreditlash jarayonlarini tashkil etish, kreditlashni amalga oshirish, kreditlashga ta'sir qiluvchi omillar va kreditlarning risk darajasi, kredit sifati, muammoli kreditlar va unga ta'sir etuvchi omillar tahlili ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: kredit, kreditlash jarayoni, kredit amaliyoti, kredit va kredit portfeli sifati, muammoli kreditlar, kredit monitoringi.

Abstract: The article discusses the quality of commercial bank loans, bad loans, factors and causes of problem loans, measures to eliminate or reduce credit risks and problem loans in commercial banks.

Key words: credit, credit process, credit practice, credit quality, portfolio quality, problem loans, overdue debt, monitoring of loans.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы кредитования, процесс и практика кредитования коммерческого банка, факторы влияющие на процесс кредитования, степень кредитного риска, качества кредитов, проблемные кредиты и анализ факторов и причин возникновения проблемных кредитов.

Ключевые слова: кредит, процесс кредитования, практика кредитования, кредит и качество кредитного портфеля, проблемные кредиты, кредитный мониторинг.

KIRISH

Jahonning qator mamlakatlari banklari faoliyatida bo'lganidek, mamlakatimiz tijorat banklari ham kreditlash faoliyatini olib borishda qator qiyinchilik va muammolarga duch kelmoqda. Biz buni tijorat banklarini daromad keltiruvchi aktivlarining asosiy qismini tashkil etuvchi kreditlar orasida muammoli kreditlarning mavjudligidan ko'rishimiz mumkin va mamlakatimizda mazkur muammolarni yechishga alohida e'tibor berilishi ham kreditlar sifatiga katta e'tibor berilayotganligini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Banklar jalb qilingan mablag'lardan asosan kredit berish sifatida foydalanib undan daromad olar ekan, qarz oluvchidan kredit mablag'larining to'liq va o'z vaqtida undirib olish masalasi banklar uchun ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki "bank sarmoya egasi sifatida sarmoyani emas, balki sarmoyadan foydalanish huquqini ma'lum bir shart va ustama foizlar bilan sotadi"[1]. Bank kreditlarining holati, bank kreditlarining sifati bir tomondan, uning kredit siyosati talabilarning lozim darajada bajarilishi bankga bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, mijozlarning kredit shartnomada o'z zimmasiga olgan majburiyatlarini bajarishiga ham bog'liq bo'ladi. Odatda ilmiy adabiyotlarda va tijorat banklari amaliyotida ko'proq e'tiborni "muammoli kreditlar" yoki "muammoli aktivlar"ga qaratishadi. Bizning fikrimizcha, muammoli kreditlar muammoli aktivlarning bir qismi hisoblangani uchun bank aktivlarining sifat darajasi bank kreditlarining sifat darajasiga uzviy bog'liqliligiga alohida e'tibor qaratilish lozim. Agar biz O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining aktivlar sifatiga munosabatini qaraydigan bo'lsak, u 2015-yilda qabul qilingan va oxirgi marta 2022-yil 11-yanvarda qo'shimchalar kiritilgan

1 Лаврушин О. И. Банковское дело. Учебник –М:. Финансы и статистика, 2010. с. 132.

"Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to'g'risidagi nizom"da o'z aksini topgan. Mazkur nizomda "aktivlar – kredit, mikroqarz, overdraft, lizing, faktoring, qimmatli qog'ozlar, investitsiyalar, boshqa banklardagi mablag'lar, olinishi lozim bo'lgan hisoblangan va (yoki) undirilmagan foizli va foizsiz daromadlar, bankning boshqa xususiy mulklari, bo'lib-bo'lib to'lash shaklida sotilgan mulklar, balansdan tashqari moddalar (chaqirib olinmaydigan kredit majburiyatlari, foydalanilmagan kredit liniyalari, akkreditivlar, kafolatlar) hamda kredit tavakkalchiligi mavjud bo'lgan boshqa aktivlar va balansdan tashqari moddalar" ekanligi qayd etilgan[2]. Ko'rinib turibtiki, bu nizom bo'yicha aktivlar sifatining tasnifi kreditlar sifatida ham o'z ifodasini topadi. Biz mahalliy tijorat banklarimiz faoliyatining asosiy yo'nalshini kreditlash operatsiyalari tashkil qilishini hisobga olib "kreditlarning sifati darajasi"ni aniqlash va hisoblash bo'yicha alohida me'yoriy hujjat qabul qilinishi va kredit risklarining darajasiga qarab kreditlar sifati baholanishi, unda muammoli kreditlar ularning risk darajasiga qarab alohida tasniflanishi hamda ular bo'yicha zaxiralar yaratish, ularni kamaytirish bo'yicha monitoring usullari belgilab qo'yilishi maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz. Kreditlash jarayoni va kredit sifati bo'yicha biz mahalliy olimlarimizdan prof. Sh. Z. Abdullayeva[3] kreditlarning sifati darajasi kredit shartnoma shartlarining o'z vaqtida bajarilmasligi va kredit bilan bog'liq risklarni ustuvor me'zon sifatida baholasa, mazkur sohaning yana bir vakili U. A. To'xtaboyev[4] kredit munosabatlarida vaqt me'zonini ilgari surishini ko'rishimiz mumkin. Dotsent F. K. Xolmamatov[5] mamlakatimiz tijorat banklari kreditlash faoliyatini olib borishda bir qancha qiyinchilik va muammolarga duch kelayotganligini ta'kidlagan. Rossiyalik olimlardan O. I. Lavrushin[6] esa kreditlar va foizlarning o'z vaqtida qaytmasligi va kredit risklarning yuzaga kelishi kredit sifatini tushirishiga e'tibor qaratadi. Rossiyalik S. E. Zaychenko, Y. Y. Platonova va Y. N. Rublevalarning[7] fikriga ko'ra qarz oluvchi tomonidan qarzni to'liq yoki o'z vaqtida to'lamaslik ehtimolini keltirib chiqaradigan omillarning tasnifi juda kengdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur maqola mavzusi zamonaviy va dolzarb bo'lib uni tadqiq qilishda kreditlashga oid materiallar analiz-sintez usulidan foydalangan holda o'rganildi va xulosalar shakllantirildi. Qiyosiy tahlil, guruhlash, empirik va kuzatish metodlaridan foydalangan holda bank kreditlash amaliyotdagi mavjud muammolarning sabablari, ularni bartaraf etish yo'llari bo'yicha fikr va xulosalar shakllantirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Kreditdan samarali foydalanish banklar moliyaviy barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi va tijorat banklarining kreditlash amaliyotini takomillashtirib borishni taqozo qiladi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlariga ko'ra, iqtisodiyotni kreditlash sur'atlarining o'sishi, asosan, milliy valyutada ajratilgan kreditlar hisobiga tezlashdi. Xususan, 2022-yilda aholi va tadbirkorlik subyektlariga jami 203 trln. so'm yoki 2021-yilga nisbatan 22 foizga ko'p kreditlar ajratildi. Iqtisodiyotning real sektoriga yo'naltirilgan kreditlarning 43,7 foizi sanoatga, 22,0 foizi savdo va umumiy ovqatlanishga, 11,6 foizi qishloq xo'jaligini rivojlantirishga, 5,7 foizi qurilishga hamda 5,2 foizi transport va kommunikatsiya sohasiga ajratilgan. Natijada 2022-yil yakunlari bo'yicha iqtisodiyotga ajratilgan kredit qo'yilmalari qoldig'i 403,1 trln so'mga yetib, 21,4 foizga o'sdi. Yuridik shaxslarga ajratilgan kredit qo'yilmalari qoldig'i jami 302,1 trln. so'm bo'lib 15,1 foizga, jismoniy shaxslarga ajratilgan kredit qo'yilmalari esa jami 100,9 trln. so'm bo'lib qariyb 1,5 barobarga o'sdi. Ipoteka kreditlari qoldig'i 1,3 barobarga, mikroqarzlar 1,8 barobarga va aholiga ajratilgan chakana kreditlar qoldig'i 1,6 barobarga oshdi. Tijorat banklari tomonidan 2023-yil 1-choragida iqtisodiyotga qariyb 74 trln so'mlik kreditlar ajratildi. Bunda aholiga berilgan avtokreditlar, mikroqarzlar va iste'mol kreditlari asosiy o'rin egallagan. Kredit portfeli tarkibida imtiyozli kreditlar ulushi 2022-yil boshida 37,7 foizdan 2023-yil yanvar holatiga 33,2 foizgacha pasaygan bo'lsa, 2023-yilning birinchi choragida ularning ulushi 32,4 foizgacha, imtiyozli kreditlar ulushi 2023-yilda 20 foizgacha pasaydi. [8]

2 www.cbu.uz. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti ma'lumotlari.
3 Abdullayeva Sh. Z., Azizov U. O'. Bank ishi. II kitob. – T.: Iqtisod-moliya, 2019. – 548 b.
4 To'xtaboyev U. A. Muammoli kreditlar va ularni bartaraf etish yo'llari. // Iqt. fanlar nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan avtoreferat. – T., 2006.
5 Xolmamatov F. K. Respublikamiz bank tizimida muammoli kreditlarning amaliy holati va ularni kamaytirish yo'llari. www. seientificprogrecc.uz. – 488 b.
6 Лаврушин О. И. Банковские риски. Учебник // Л. Н. Красавина, И. В. Ларионова, М. А.; под ред. О. И. Лаврушина, Н. И. Валенцевой. – М.: КноРус, 2019. – С. 147.
7 Зайченко С. Е., Платонова Ю. Ю. Инструменты управления портфелем проблемных кредитов в современных условиях // Банковская деятельность. – 2011. – № 4 (436). – С. 28–36; Рублева Елена Николаевна. Инструменты управления проблемными кредитами банков // Бизнес. Образование. Право. – 2012. – № 4 (21). – С. 200–202.
8 www.cbu.uz. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti ma'lumotlari asosida

1-jadval: Tadbirkorlik subyektlariga ajratilgan kreditlar (mlrd. so‘m)[9]

Kredit	2015-y.	2016-y.	2017-y.	2018-y.	2019-y.	2021-y.
Tadbirkorlik subyektlariga ajratilgan kreditlar	12459,1	16630,8	19564,7	30648,8	55430,0	48389,7
Mikrokreditlar	2526	3326	6725	8748	10760	10936
Mikrokarzlar	-	-	8	2603	50018	64507
Kichik tadbirkorlik uchun kreditlar	1981	2101	2850	5623	7614	11332

Biz yuqoridagi jadval ma’lumotlariga ko‘ra, 2020-yilda tadbirkorlik subyektlariga ajratilgan kreditlar 48389,7 mlrd. so‘mni tashkil etib 2015-yilga nisbatan 388,8 foizga oshgan. Mikrokreditlar esa 2020-yilda 10936 mlrd. so‘mni tashkil etgan va u 2015-yilga nisbatan 432,9 foizga oshgan. Xalqaro moliya institutlari prognozlari bo‘yicha global inflyatsiyaning o‘tgan yil yakunidagi 8,7 foizdan 2023-yilda 7 foizgacha va 2024-yil yakunida 4,9 foizgacha pasayishi prognoz qilinmoqda. Shu sababli xalqaro bank tizimida kreditlash shartlarida qat’iylik va kelgusi risklar yil oxirigacha saqlanib qolishi kutilmoqda[10]. Keyingi yillarda respublika tijorat banklarida mavjud bo‘lgan muammoli kreditlar ulushi (90 kundan ortiq muddatga kechiktirilgan) 0,6 foiz bandga oshib, 2021-yil boshiga 2,1 foizni (5,8 trln. so‘m) tashkil etganini ko‘rishimiz mumkin.

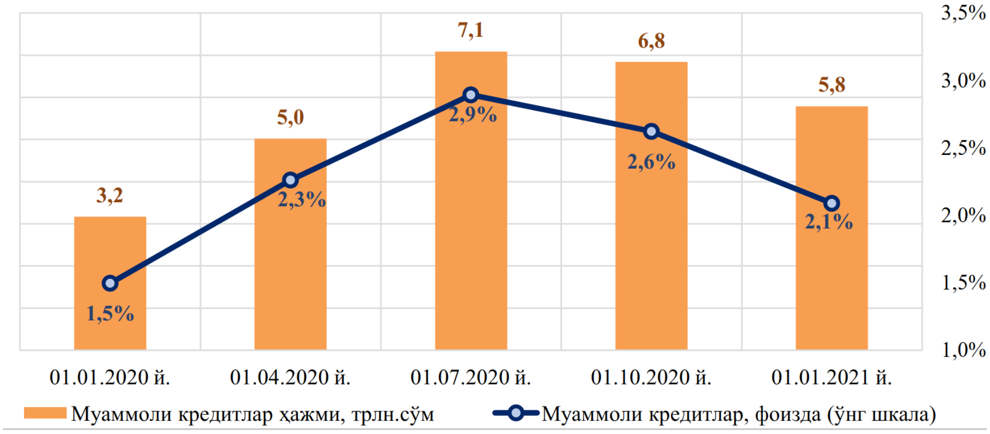

1-rasm: Muammoli kreditlarning hajmi va jami kreditlardagi ulushi[11]

Muammoli kreditlar salmog‘ining oshishi 2020-yilda boshlangan pandemiya jarayonlari bilan bog‘liq. Bu davrda kreditlar va ular bo‘yicha belgilangan foizlarni to‘lash bo‘yicha obyektiv va subyektiv sabablar paydo bo‘ldi. Obyektiv sabab shundaki, tadbirkorlik faoliyatini yurita olmagan ba’zi subyektlar foyda olmagani uchun kreditlarni o‘z vaqtida to‘lay olmagan bo‘lsa, ba’zi tadbirkorlik subyektlari subyektiv yondashuv qilib “pandemiyadan manfaat” usulidan foydalanishdi, ya’ni bank kreditlarini va ular bo‘yicha foizlarni “to‘la olmaslik yo‘li”ga o‘tishdi. Bu o‘z navbatida bank kreditlari bo‘yicha to‘lanmagan kreditlar ulushininng ancha yuqoriga ko‘tarilishiga olib keldi. Natijada ba’zi tijorat banklarida muammoli kreditlar salmog‘i oldingi yillarga nisbatan ancha oshib bu kreditlar bo‘yicha xalqaro talablardan yuqori bo‘lishiga olib keldi. Pandemiya sharoitida kredit to‘lovlari muddatining uzaytirilishi natijasida bank tizimida muammoli kreditlar ulushi 0,6 foiz bandga oshib, 2022-yil boshiga 2,1 foizni (5,8 trln. so‘m) tashkil etdi. Shundan, 17 foizi (961 mlrd. so‘m) jismoniy shaxslarga to‘g‘ri keladi.

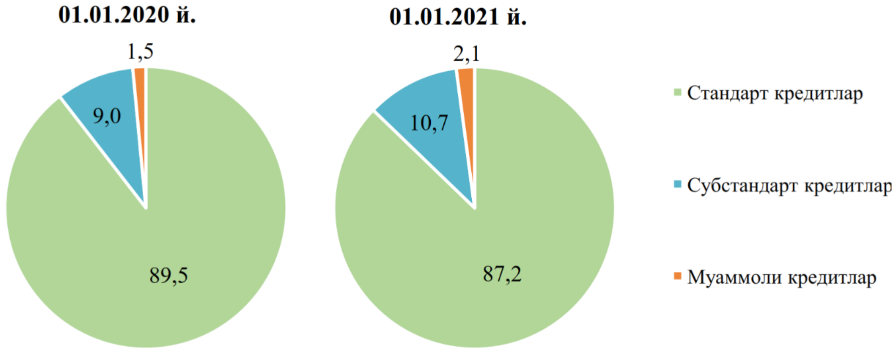

2-rasm: Iqtisodiyot tarmoqlariga ajratilgan kreditlar sifati[12]

9 www.cbu.uz. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti ma’lumotlari asosida tayyorlandi.
10 www.cbu.uz. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti ma’lumotlari.
11 sbu.uz. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti ma’lumotlari asosida tayyorlandi.
12 cbu.uz. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti ma’lumotlari asosida tayyorlandi.

Bu borada ayniqsa ipoteka kreditlari ulushi 42 foizni, iste'mol kreditlari 20 foizni, mikroqarzlar 14 foizni, muammoli kreditlarning tarkibida iqtisodiyot tarmoqlari kesimida sanoatning ulushi 28 foizni tashkil etdi. Kredit qarzdorlikni qaytarishda muammoga duch kelgan mijozlarning 2022 yil yakuniga qadar o'z vaqtida so'ndirilmagan kreditlari bo'yicha penya va jarimalar hisoblamaslik hamda ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi zaxiralar shakllantirmaslik choralarining ko'rilishi ham kreditning ijtimoiy ahamiyati kuchayayotganligidan darak beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

- bizning fikrimizcha, tijorat banklarida kredit jarayonlarini tashkil etish va kredit siyosati monandligini ta'minlash ishlarini takomillashtirish lozim;
- kreditlar va aktivlari sifatining tasniflash va bunda muammoli kreditlar, kredit risklari kelib chiqish sabablarini o'rgangan holda yondashuvni shalddantirishga e'tibor berish maqsadga muvofiq;
- kreditlash operatsiyalarini tashkil qilishda "kreditlarning sifati darajasi"ni aniqlash va hisoblash bo'yicha alohida me'yoriy hujjat qabul qilinishi lozim;
- kreditlar bo'yicha ularning risk darajasini baholashning yangi usullarini qilish va risk darajasiga qarab kreditlar sifati baholanishi hamda ularga zaxiralar yaratishi lozim;
- kreditlar sifatini doimiy monitoring cbu. uz. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy saytini takomillashtirish choralarini ko'rish maqsadga muvofiq bo'ladi deb o'ylaymiz.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Лаврушин О. И. Банковское дело. Учебник. – М:. Финансы и статистика, 2010. – С. 132.
2. cbu.uz. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti.
3. Abdullayeva Sh. Z. Bank ishi. II kitob. – T.: Iqtisod-moliya, 2019. – 548 b.
4. To'xtaboyev U. A. Muammoli kreditlar va ularni bartaraf etish yo'llari. // I. f. n. ilmiy darajasini olish uchun avtoreferat. – T., 2006.
5. Xolmamatov F. K. Respublikamiz bank tizimida muammoli kreditlarning amaliy holati va ularni kamaytirish yo'llari. www. seientificprogrecc.uz. – 488 b.
6. Лаврушин О. И. Банковские риски. Учебник. – М.: КноРус, 2019. – С. 147.
7. Зайченко С. Е., Платонова Ю. Ю. Инструменты управления портфелем проблемных кредитов в современных условиях. Бизнес. Образование. Право. 2012. – № 4(21). – С. 200–202.
8. BAI Corporate Private Debt 2021 study, 1 бб.

Jurnal sayti: https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT
Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov
Musahhih: Xondamir Ismoilov
Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2023. № 9

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga
maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.
El.Pochta: sq143235@gmail.com
Bot: @iqtisodiyot_77
Тел.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan
№566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.
Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.